

LINGVAMADANIYATSHUNOSLIK VA UNING INSON HAYOTIDAGI MOHIYATI

*Denov Tadbirkorlik va Pedagogika Instituti
Filologiya fakulteti, Xorijiy til va adabiyoti; Ingliz tili
4-bosqich, 408-guruh talabalari:*

Normurodova Zamira

Normurodova Nurbibi

Davlatova Dildora

Toshpo'latova Zarifa

ANNOTATSIYA: *Ushbu maqolada lingvomadaniyatshunoslik va uning til bilan bog'liqligi haqida keng mulohaza yuritiladi. Til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlik, ilmiy va madaniy tadqiqotlar omillari, lingvomadaniyatshunoslikning yondashuvlari va ularni predmetlari haqida fikr yuritiladi. Ming omadaniyatshunoslik sohasi haqida tadqiqot olimlar fikri va ularni asosi bu atamani tub ildizi yani ushbu tushunchani yana kengroq yoritilganligi buni isbotidir. Bu maqom inson tafakkurini til va madaniyat orqali anglab yetishi va his qilishini uning o'z urf-odati madaniyati, milliyligi, tarihi annaviyligini keng yoritib beradi.*

Kalit so'zlar : *kognitologiya, grammatika, psixolingvistika, Lingvokulturologiya, madaniyat, milliylik, til, komponent lingvomadaniyatshunoslik, sementika, metod, predmet.*

LINGUISTICS AND ITS ESSENCE IN HUMAN LIFE

ANNOTATION: *In this article, there is a broad reflection on linguistics and its relationship with language. The relationship between language and culture, factors of scientific and cultural research, approaches and subjects of linguistics and cultural studies are discussed. The opinion of research scientists about the field of linguistics and their basis is the root of this term. that is, the fact*

that this concept has been covered more widely is a proof of this. This status is a human being The fact that he understands and feels his thinking through language and culture is widely illuminated by his own culture, nationality, history and spirituality.

Key words: *cognitology, grammar, psycholinguistics, Linguistic culture, culture, nationality, language, component of linguistics, semantics, method, subject.*

KIRISH: Til ,madaniyat va xalq o‘rtasidagi o‘zaro aloqa vositasidir .Uni o‘rgatish muammosi barcha fanlararo munosabatni tadbiiq etadi va bu jarayonda yani tilni o‘rganish mobaynida o‘z o‘zidan etnos yani xalqning madaniyatini o‘rganish kelib chiqadi Bu lingvomadaniyatshunoslikni tadbiiq etadi .Tilni ruhiy quvvatini his etish kerak.yani inson borliqni taffakurni o‘z ona tili orqali his etadi va anglab yetadi.Til bu inson tafakkurini ,ongini, ruhiyatini boshqa madaniy va milliy mentaletini namoyon etuvchi vositadir Til orqali madaniy va ma’rifiy ,milliy va an’anaviy xoslikni namoyon etamiz .

Bugungi kunda xalqlar o'rtasida iqtisodiy ,madaniy,ilmiy va boshq aloqalar yanada mustahkamlashgan. Shunday qilib , aloqalar tilning madaniyat va til bilan o'zaro bog'liq ekanligini ko'rsatmoqda. Madaniyat va tilni tadqiq etuvchi olimlar XX asrdayoq bu sohalarning yangi fanga asos bo'la olishini anglagan edilar . Ushbu soha tilni tadqiq etuvchi olimlar tomonidan lingvomadaniyatshunoslik deb nom oldi. Ya'ni til va madaniyatni o'zida mujassamlashtiruvchi va umumlashtiruvchi zamonaviy tilshunoslikdagi yangi fan deb ataldi XX asrda ushbu soha uch muammoni: til ,madaniyat va inson shaxsiyati orqali tadbiiq etila boshlandi. Maqsad til va madaniyat haqidagi ular o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqqi va boshqa barcha bilimlarni faollashtirish edi

Til va madaniyat har qanday millatning millat ekanligini tasdiqlovchi asosiy vosita hidoblanadi.Bu ikki tushuncha ajralmas va yonma- yon keladigan ,doim bir-birini taqozo etadi. Til o'zining har jabhada va har qanday holatda madaniyatni aks ettiradi,madaniyat ham shu o'rinda tilsiz namoyon bola

olmaydi. Til va mafinayat bir biri bilan uzviy bog‘liqligi ,madaniyatni tilda aks ettirish muammosi bilan bo‘liq masalasi yaqin yillarda boshlandi.Lingvomadaniyatshunoslik maqomi keyingi yillarda jadal rivojlandi. Ularni asos sifatida V.V.Vorobyov , V.M.Shaklein , V.A.Maslovlarning ishini ko‘rsatish mumkin.

Hozirgi kun tilshunoslik ilmida yangi-yangi sohalarning vujudga kelishi, matn muammosining o'rganilishi va ularni tahlil qilish bilan bog'liq ishlar jadal rivojlanmoqda. Shu nuqtai nazardan hozirgi kunda matn tahlilida tadqiqotchilar grammatika, stilistika ,semantika, kognitologiya, psixolingvistika, lingvomadaniyatshunoslik kabi qator yo'nalishlar qo'lga kiritgan yutuqlarga tayanib ish yuritmoqda yani maqsadiga erishmoqda..bundan ko'zlangan maqsad -nutw yaratuvchi va uni idrok etuvchi shaxs omilining lisoniy faoliyatda o‘rin egallashini aniqlash bo‘lsa yana bir tomondan matinning lingvomadaniy ,grammatik va semantik kabi xususiyatlarini yana mustahkam o‘rgsnishdir.Lingvomadaniy masalalari ko‘pchilik olimlar tomonidan tadqiq etilayotgan bo‘lsada ammo to‘laqonli o‘z yechimini topgani yo‘q . Biz esa quyidagi maqolada Lingvomadaniyatahaqida yoritishga harakat qilamiz.

O'zbek tilshunoslik ilmida ham bu yo'nalishda qator ishlar olib borilmoqda. Chunonchi, o'zbek tilshunosligida lingvomadaniyatshunoslikning ilmiy asoslanishi, madaniyatning tilda aks etishi shub kabi qator masalalarga e'tibor qaratilgan ilmiy tadqiqot namunalari sifatida A.Nurmonovning "O'zbek tilida lingvokulturologik yo'nalish", N.Mahmudovning "Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab", N.Sayidrahimovanning "Lingvokulturologiyaning ilmiy asoslanishiga doir ayrim mulohazalar", "Lingvokulturologiyaning komponentlari" nomli maqolalarini, D.Xudoyberganovanning "Matnning atropotsentrik tadqiqi" mavzusida gimonografiyasini belgilash mumkin. Mazkur ishlarda lingvomadaniyatshunoslik fanining mohiyati, predmeti va obykti va boshqa ilmiy asoslari i o'rganilgan.

Har bir millat o'zida ma'lum bir milliy an'analarni aks ettiradi. Ya'ni har bir xalqning, millatning o'z urf -odatlari ,milliy an'analari madaniyati ,kelib

chiqish tarihi ,adabiyoti va shu kabi o‘z milliyligi mavjud. Yani har bir insonning ana shu milliylikni o‘zida aks etuvchi madaniyati ,tarihi ,adabiyoti,tiliga aloqador bo‘ladi. Ma'lumki, tili jtimoiy hodisadir shu bilan birgalikda til madaniyat bilan uzviy bog‘liqdir.Bugungi kunda insonlar, xalqlar, mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy-siyosiy, madaniy hamda ilmiy aloqalar, xalqaro-madaniy kommunikativ jarayonlar va shu kabi barcha jarayonlar tilshunoslik sohasida tillarning o'zaro munosabati va til madaniyati va uni aks etishi uni qo‘llanishi hamda tilning milliy o'ziga xos ko'rinishi kabi qator va madaniyatshunoslik o'rtasidagi alohida spetsifik yo'nalishi va predmetiga ega bo'lgan yangi soha - lingvomadaniyatshunoslikning yuzaga kelishiga sabab bo'lmoqda. Bu es lingvikulturani kelib chiqishiga olib keldi.

Lingvokulturologiya - "til va madaniyat"ning uzviy aloqadorligini, uning rivojlanishin va shakllanishi i o'zida aks ettirgan hodisalar - til-madaniyatni birgalikda o'rganadigan alohida ilmiy soha sanaladi. U madaniyatshunoslik va tilshunoslik fanlari o'rtasida yuzaga kelgan umumlashma fan bo'lib, til va madaniyatning o'zaro ta'siri va bog'liqligi, bu bog'liqlikning shakllanishi hamda aloqadorligi natijasida yuzaga keldi.

Lingvokulturologiya yaxlit bir sistema sifatida til va tildan tashqarida aks etishi kabi hodisalarni o'rganish bilan shug'ullanadi. Bir tomondan lingvomadaniyatshunoslikning insoniyatning madaniy til faktoridagi o'rni, boshqa tomondan esa, til faktoridagi insonning o'rnini o'rganadi. Ba'zan birgina lingvokulturologik birlik mif, matal va iboralar tarkibiga singib ketgan bo‘ladi: bo‘ri qadimgi xalqlar tasavvurida qaroqchi, qotil, kallakesar sifatida gavdalanadi. Turkiy xalqlarda esa uning bo‘ysunmaslik, erkinlikka ishtiyoqi masalasi birinchi o‘ringa ko‘tarilgan. Masalan, Mahmud Koshg‘ariyning «Devonu lug‘otit turk» asarida Afrosiyobning o‘limidan qayg‘urib yig‘alayotgan beklar «bo‘ri bo‘lib ulidilar» deyilsa, «Kul tigin» bitigtoshida “qo‘shinim bo‘ri kabi edi”, – deyiladi. Yusuf Xos Hojibning «Qutadg‘u bilig» asari 31-bobida bekning mardligi bo‘riga o‘xshatiladi. Xalq tilida esa «mahallaning bo‘risi» kabi metaforalar ishlatiladi. Maqollarda «Bo‘rining yesa ham og‘zi qon, yemasa ham»

kabi tarzda qarama-qarshi fikrlar ham uchraydi. Tadqiqot obyekti tushunchasi ostida har biri alohida lingvokulturologik birlik bo'lgan

Lingvomadaniyatshunoslikning o'rganish obyektiga ko'ra madaniyatshunoslik va tilshunoslik fanlariga birmuncha yaqin, biroq mazmun-mohiyati, o'rganish obyektiga bo'lgan yondoshuviga ko'ra farqli deb aytish mumkin. Uning chegaralanuvchi maqomi shundan iboratki, u xalq madaniyatining tilda namoyon bo'lishi hamda ifodalanishi, til mentaliteti, milliyligi, til ruhiyati bilan bog'liq ravishda nutqiy muloqotni tashkil etishdagi milliy-madaniy spetsifik qoidalarni o'rganadi hamda millat madaniyatining tilda aks etgan o'ziga xos milliy til xususiyatlarini aniqlash, tadqiq etish bilan shug'ullanadi.

Barchamizga ma'lumki madaniyat tushunchalar sistemasi, muayyan bir xalqning hayotiy tarzi va obrazi, milliy xarakter, milliy mentalitet madaniy boyligi, muloqot tabiiyligi, tarixiy boyligi ruhiy quvvatini sifatida keng etnografik mazmun kasb etadi. N.S.Trubetskiyning fikricha: "Madaniy konnotatsiyalarsiz biror so'z bo'lishi mumkin emas, ya'ni qiyosda, solishtirishda qandaydir umumiy qismlar bo'lishi shart

Til va madaniyatning o'zaro chambarchasligi va bir biriga aloqadorligi ularni yagona metodologik asosda o'rganish imkonini berdi. Ya'ni, til va madaniyatni o'rganish da bir qancha yondashuvlar ni aniqlash mumkin. bu esa madaniy tomonlama o'rganilganda tilga o'zaro tasir etishini tiig' da o'zgarishlar yuz berishi mumkinligini anglatadi. Madaniy to'siq nutq madaniyati normalari bilan ham bog'liq. Madaniyat haqida biror bir narsani bilish va tushunish uchun til materiallaridan foydalanamiz Xuddi shuningdek, til faktlarini tahlil qilish uchun madaniy realiyalarga murojaat qilamiz. Xorij tilshunosligida madaniy argumentatsiyaning o'rni va salmog'i o'zgarda, ayniqsa kognitiv semantikada. Til birligini madaniy kontekstda tahlil qilish va uni to'g'ri tarjima qilish va konteksga moslashtirish uchun tilshunoslik oldiga bir qator yangi muammolarni qo'ydi. Lingvomadaniyatshunoslik esa shu muammolarni hal etuvchi alohida bilimlar tarmog'i sifatida o'z vazifalarini bajarish kerak,, ayniqsa,

quyidagi masalalarga e'tibor berishi kerak: 1) til konseptlari tashkil topishida madaniyatning o'rni qanday? 2) til birligi mazmunining qaysi qismiga «madaniy ma'no» birikkan bo'ladi? 3) so'zlovchi yoki tinglovchi bu ma'nolarni tushungan holda qo'llaydilar va bular nutq strategiyasiga qanday ta'sir qiladi? 4) amalda til egasining madaniy-lisoniy kompetensiyasi mavjudmi? Unda matnga singdirilgan va til egalari tomonidan anglangan bo'lishi kerak. Madaniy-lisoniy o'zlashtirilgan bilimlarni vaqtinchalik ishchi ta'rifini ishlab chiqamiz:

Bu muammolarni hal qilishda qo'shimcha qiyinchilik tug'diruvchi yana bir xususiyat nazardan chetda qolmasligi kerak: til birliklarining madaniy axboroti implitsit xarakterda bo'lib, til belgilari ortida yashiringan bo'ladi. Bularni idiomalar, iboralar, matallar misolida ham kuzatsak bo'ladi. Tadqiqot til birliklaridir. Bu birliklar madaniyatda belgisi bo'lib etnik ,ramziy-metaforik ahamiyatga ega bo'lib, inson tafakkuri natijasida vujudga kelgan faoliyati natijasida yuzaga kelgan.

XULOSA: Xulosa qilib aytganda lingvo madaniyatshunoslik til va madaniyat bir biriga bo'lgan barcha tarmoq va tizimlarini yondashuv va muammolarini ,tadqiqot jarayonlarini o'rganivchi metadologik tizim hisoblanadi Til va madaniyatning inson hayotidagi tutgan barcha zamon va makon o'rtadidagi ey bergan voqea -hodisalrni bir biriga chambarchas bog'lovchi vositadir.Til bu madaniyatning o'chog'idir.Madaniyayni til orqali namoyon bo'lishi tilni esa mafiyat orqali namoyon bo'lishi lingvomadaniyatshunoslikdir.

F

1. Трубецкий Н.С. Поведения и мышления к языку. в кн.:НЛ.в.1.М.,1960.
- Буҳақдақаранг: Сепир Э. Отношение норм. Поведения и мышления к языку в кн.: НЛ.в.1.М.,1960
3. Страны Соединенного Королевства ЛИНГВОСТРАНОВЕДЧЕСКИЙ СПРАВОЧНИК / Сост. Г.Д.Томахин. -- М., 1999;
4. Томахин Т.Д. США: Лингвострановедческий словарь. -- М., 1999;
5. Л. Г. Ведениной. Франция: Лингвострановедческий словарь, Под ред. -- М., 1997. 14

yo'llarini izlab. O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2012. - № 5.

N

8. Nurmonov A. Tanlangan asarlar. 2-jild. –Toshkent: Akademnashr, 2012.

9. Nurmonov A. Sepir-Uorfning lingvistik nisbiylik nazariyasi haqida mulohazalar / O'zbek tilshunosligining dolzarb masalalari. –Toshkent, 2011. o №5.

10. Nurmonov A., Sobirov A., Yusupova Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili / Akademik litsey va kasb-hunar kollejlarning II bosqich talabalari uchun darslik. v T., 3013.

11. Xudayberganova D. Matnning antroposentrik tadqiqi. Monografiya. – Toshkent: Fan.. 2013.

v

r

u

p

o

d

a

u

m

u

m

i

y

v

a

q

i

y

o

s

i

v